

تحلیل تربیتی حضور نوجوانان در اغتشاشات دی ماه ۱۴۰۴ ایران

با تأکید بر ظرفیت‌های تربیتی ماه محرم

مرتضی حسن زاده*

حسن غلامحسینی**

اشاره

حضور نوجوانان در اغتشاشات اخیر ایران، پدیده‌ای چندبعدی است که ریشه در عوامل تربیتی، فرهنگی، اجتماعی و روان‌شناختی دارد. این نوشتار با هدف تحلیل تربیتی این پدیده و ارائه راهکارهای کاربردی برای مبلغان و مربیان دانش‌آموزی تدوین شده است. روش پژوهش، تحلیل کیفی از طریق مطالعه منابع کتابخانه‌ای، گزارش‌های تحلیلی و یافته‌های میدانی (شامل مصاحبه با ۶۰۰ نوجوان در سال ۱۴۰۱ و ۱۸ نوجوان درگیر در اغتشاشات در سال ۱۴۰۴) می‌باشد. یافته‌ها نشان می‌دهد که نوجوان امروز دچار ضعف بنیان‌های هویتی، ناسازگاری‌های رشدی دوران بلوغ و وابستگی شدید به فضای مجازی است. حدود ۹۵ درصد این نوجوانان شناخت سطحی از مبانی دینی داشته و ۹۰ درصد تحت تأثیر سلبریتی‌ها قرار گرفته‌اند. از میان عوامل درونی، محدودنگری معرفتی، فقدان مرکز کنترل درونی، احساس نادیدگی و بحران هویت بیشترین نقش را ایفا می‌کنند. در مقابل، عوامل بیرونی شامل کارکردهای ناکارآمد خانواده، نظام آموزشی بیگانه با زبان نسل جدید، جنگ شناختی فضای مجازی، کاهش سرمایه اجتماعی و فشارهای اقتصادی هستند. این مقاله با مؤلفه‌های تحلیل تربیتی در صدد است تصویری جامع از وضعیت تربیتی نسل نوجوان اغتشاشگر ارائه دهد. در ادامه سعی شده است راهکارهای پیشنهادی در محورهای حاکمیت، نظام

* فارغ‌التحصیل مؤسسه فقهی تربیتی مصباح‌الهدی، دانش‌پژوه مؤسسه اخلاق و تربیت رشته تربیت اخلاقی و سطح ۳ حوزه علمیه قم.

** دانش‌پژوه مؤسسه فقهی تربیتی مصباح‌الهدی، دانش‌پژوه کارشناسی مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی علیه‌السلام رشته معارف و روانشناسی و سطح ۲ حوزه علمیه قم.

آموزشی، خانواده، رسانه‌ها و مواجهه با نوجوانان معترض بیان شود. همچنین با توجه به ایام محرم، ظرفیت‌های این ماه برای بازتعریف هویت و جذب نوجوانان تبیین گردیده است.

مقدمه

اغتشاشات اخیر در ایران که با حضور نوجوانان و جوانان همراه بود، یک هشدار جدی برای نظام تربیتی کشور محسوب می‌شود. این پدیده، صرفاً یک واکنش هیجانی یا نتیجه تحریکات خارجی نبوده، بلکه ناشی از یک بحران ترکیبی در ابعاد هویتی، معرفتی، خانوادگی، آموزشی و روان‌شناختی است. گزارش‌ها حاکی از حضور افراد زیر ۱۸ سال در این حوادث طی سال‌های اخیر است. این وضعیت، ضرورت بازنگری اساسی در رویکردهای تربیتی و درک عمیق‌تر ریشه‌های این پدیده را بیش از پیش آشکار می‌سازد.

هدف اصلی این مقاله، تحلیل تربیتی حضور نوجوانان در اغتشاشات اخیر بر اساس مؤلفه‌های تربیتی است. این تحلیل با هدف شناسایی ریشه‌های این بحران و ارائه راهکارهای عملی و تربیتی برای مبلغان و مربیان دانش‌آموزی صورت می‌گیرد. رویکرد پژوهش، گذار از تحلیل‌های سطحی و امنیتی به سمت رویکردها و تحلیل‌های تربیتی است. این تحقیق از روش تحلیل کیفی بهره می‌برد. داده‌های این پژوهش نیز از طریق مطالعه منابع کتابخانه‌ای، گزارش‌های تحلیلی و مصاحبه‌های کارشناسی جمع‌آوری شده‌اند.

مفهوم شناسی

برای تحلیل تربیتی یک پدیده، ابتدا باید به فهم دقیقی از مفهوم تربیت، تحلیل تربیتی و مؤلفه‌های تحلیل تربیتی دست یافت.

۱. مفهوم تربیت

تربیت، فرایندی است متشکل از تغییرات تدریجی و هدفمند که توسط عامل انسانی (مربی) در موجود زنده (گیاه، حیوان یا انسان) ایجاد می‌شود و می‌تواند تمامی ساحت‌های وجودی او را در جهت شکوفایی و کمال دربر گیرد.^۱

۲. تحلیل تربیتی

تحلیل تربیتی بررسی نظام‌مند یک پدیده‌ی رفتاری یا اجتماعی بر اساس چارچوب تربیت دینی، با

۱. علی‌رضا اعرافی، فقه تربیتی، ص ۱۲۵.

تمرکز بر تعامل پیچیده‌ی عوامل درونی مانند محدودنگری، بحران معنا، اسارت‌ها و مرکز کنترل درونی و عوامل بیرونی خانواده، آموزش و پرورش، فضای مجازی و سلبریتی‌ها به منظور تشخیص قرارگیری فرد در مسیر رشد یا گم‌گشتگی و ارائه‌ی راهکارهای متناسب برای رهایی‌بخشی و رشد را می‌باشد.

۳. مؤلفه‌های تحلیل تربیتی

حضور نوجوانان در رخداد‌های اجتماعی و کنش‌های جمعی، از جمله اغتشاشات، را می‌توان در چارچوبی تحلیلی مبتنی بر عوامل درونی و عوامل بیرونی تبیین کرد. از منظر تربیتی، نوجوانی مرحله‌ای از تحول رشدی است که با شکل‌گیری هویت، افزایش حساسیت عاطفی، تمایل به استقلال‌طلبی و گاه نوعی محدودنگری شناختی همراه است. بحران هویت، نیاز به دیده‌شدن، جست‌وجوی معنا و تعلق، و گرایش به تجربه‌گری می‌تواند زمینه‌ساز انتخاب‌هایی شود که بیش از آنکه بر سنجش پیامدهای بلندمدت استوار باشد، متأثر از هیجان همسالان و ادراکات مقطعی است. بنابراین، تحلیل کنش نوجوان بدون توجه به عوامل درونی او، تحلیلی ناقص خواهد بود؛ چراکه بسیاری از رفتارها در این سن، بازتاب فرایند طبیعی رشد و کشاکش میان وابستگی و استقلال است.

در عین حال، انتخاب‌ها و رفتارهای نوجوانان در خلأ شکل نمی‌گیرد، بلکه در بستر عوامل بیرونی معنا می‌یابد. خانواده به‌عنوان نخستین نهاد تربیتی، با شیوه‌های فرزندپروری، الگوهای ارتباطی و میزان گفت‌وگوی انتقادی، نقشی بنیادین در جهت‌دهی نگرش‌ها و شیوه‌های مواجهه نوجوان با مسائل اجتماعی دارد. نظام آموزش و پرورش نیز با فراهم‌آوردن یا فقدان فرصت‌های گفت‌وگوی سازنده، آموزش سواد رسانه‌ای و مهارت‌های تفکر انتقادی، می‌تواند در تقویت یا تضعیف قدرت تحلیل نوجوان مؤثر باشد. افزون بر این، فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی، به‌مثابه محیطی اثرگذار در شکل‌دهی ادراکات، هیجان‌ات و هویت جمعی، نقش مهمی در جهت‌دهی به کنش‌های نوجوانان ایفا می‌کند. از این رو، تحلیل تربیتی حضور نوجوانان در اغتشاشات مستلزم رویکردی چندبعدی است که تعامل پیچیده عوامل درونی و بیرونی را به‌صورت توأمان مدنظر قرار دهد.

تحلیل تربیتی حضور نوجوانان در اغتشاشات اخیر

بر اساس عوامل درونی و بیرونی با استناد به یافته‌های میدانی و پژوهشی (به ویژه پژوهش‌های دکتر رضا مهکام در سال‌های ۱۴۰۱ و ۱۴۰۴) به تحلیل این پدیده می‌پردازیم. آمارها نشان

می دهد که سهم نوجوانان در اعتراضات به تدریج پررنگ تر شده است؛ بنا بر برخی برآوردها، حدود ۱۸ درصد بازداشت شدگان دی ماه، دانش آموز یا در سن دانش آموزی بوده اند که این عدد نشان دهنده یک مسئله جدی در حوزه سیاست گذاری اجتماعی و تربیتی است.^۱

مؤلفه اول: عوامل درونی

بر اساس چارچوب نظری، نخستین گام در تحلیل تربیتی، سنجش و تحلیل عوامل درونی است.

۱. محدودنگری و بحران معنا

سطح دانش نوجوانان در موضوعات دینی بسیار پایین گزارش شده است. اکثر قریب به اتفاق این نوجوانان، شناخت بسیار سطحی و ناقصی از مبانی دینی داشتند و شبهات مطرح شده در فضای مجازی به راحتی باورهای آنها را متزلزل کرده بود.^۲

این وضعیت در چارچوب تربیت دینی، مصداق بارز گم گشتگی در برابر رشد و تعالی محسوب می شود که نوجوان درک درستی از هویت و جایگاه خود را در هستی ندارد. از منظر نگاه تاجرانه، این نوجوانان ارزش سرمایه های وجودی خود را نمی شناسند و دچار خسران شده اند.^۳ به عنوان راهکار کوتاه مدت، تبیین مفاهیمی نظیر قدرت انتخاب، هدف مندی، چیستی هدف، مسیر وصول به هدف و مؤلفه های هدف برای نوجوان ضروری است.

به عنوان راهکار زیرساختی و عمیق می توان جلسات خودشناسی طراحی و اجرا کرد. در این جلسات با استفاده از آیات نفس و آفاق به جای سخنرانی، از روش پرسش های زنجیره ای استفاده می شود مانند: به نظرت چرا انسان از همه موجودات پیچیده تر است؟، این همه استعداد برای چه

۱. امیر عباس میرزاخانی، نسلی که شنیده نشد. از <https://vista.ir/n/didarnews/2j9a9> تاریخ مراجعه: ۲۳ اردیبهشت ۱۴۰۵.

۲. رضا مهکام، ضعف هویت دینی، اختلالات شخصیتی و بازی های رایانه ای خشن، عوامل حضور نوجوانان در اغتشاشات است. از <https://qom.ac.ir/Z6h7> تاریخ مراجعه: ۲۳ اردیبهشت ۱۴۰۵؛ رضا مهکام، از خانواده و مباحث تربیتی غفلت کرده ایم. از <https://www.tasnimnews.ir/fa/news/1404/11/11/3505412> تاریخ مراجعه: ۲۳ اردیبهشت ۱۴۰۵؛ رضا مهکام، کارگاه تخصصی بر مدار تبیین [چالش ها و راهکارهای ارتباط گیری با نوجوان امروزی]: روایت تجربه مصاحبه با ده ها نوجوان فعال در اغتشاشات، (یادداشت های شخصی نگارنده). قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام.

۳. درودی، محمدجواد؛ هادی زاده، محمدتقی؛ وافی، مجتبی (۱۴۰۳). نگاه تاجرانه به زندگی، طرحی معرفتی - تربیتی بر اساس اندیشه علی صفایی حائری. فصلنامه علمی تربیت اسلامی، ۱۹ (۴۸)، صص ۱۴۳-۱۶۶.

هدفی می‌تواند باشد؟، آیا با این ظرفیت، برای همین چند روز دنیا آفریده شده‌ایم؟. این پرسش‌ها زمینه تدبیر را فراهم می‌کند. همچنین می‌توان از شخصیت حضرت علی اکبر الگوگیری شود و به جای توصیف کلی، نوجوانان را در موقعیت انتخاب قرار دهید: اگر تو جای علی اکبر بودی و می‌دانستی با رفتن به کربلا شهید می‌شوی، چه می‌کردی؟. این سؤال، نوجوان را با عظمت انتخاب و ارزش هویت مواجه می‌کند.

۲. ویژگی‌های رشدی

تحلیل‌های روان‌شناختی نشان می‌دهد که نوجوانی دوره‌ای متمایز در رشد مغز انسان است که در آن، سامانه‌های هیجانی زودتر از سامانه‌های مهار و کنترل شناختی به بلوغ می‌رسند. مدل دوسامانه‌ای لارنس اشتاینبرگ تأکید می‌کند که این ناهمزمانی رشدی به معنای ناتوانی نوجوان در تشخیص خطر نیست، بلکه بیانگر آن است که پاداش ادراک شده، حس عدالت‌خواهی و هیجان کنش جمعی، وزن بیشتری در تصمیم‌گیری او پیدا می‌کند.^۱ ۷۰ درصد نوجوانان به دنبال هیجان و تجربه متفاوت هستند و در نبود مسیر سالم، به اغتشاش کشیده می‌شوند.^۲

از جمله راهکارهای این بخش می‌توان به چند مورد اشاره کرد: به جای رویکرد خطایی و موعظه‌گونه، داستان‌هایی روایت شود که در آن یک نوجوان در لحظه‌ای هیجانی و جمعی، تصمیم بزرگی می‌گیرد مانند حضرت علی اکبر در کربلا که با وجود علم به شهادت تصمیم برای رفتن به میدان می‌گیرند. طراحی اردوهای کوتاه مدت با هدف کمک به مناطق محروم می‌تواند تجربه متفاوتی را برای نوجوانان داشته باشد.

۳. فقدان مرکز کنترل درونی

ویژگی‌های شخصیتی مشترک این نوجوانان عبارت است از: هوش هیجانی پایین، مرکز کنترل بیرونی (یعنی تأثیرپذیری شدید از دیگران)، ضعف اعتماد به نفس و نیاز شدید به خودنمایی.^۳ یکی از کارشناسان دینی این پدیده را شخصیت تابع و پیرو می‌نامد. به تعبیر ایشان، بعضی والدین و مربیان در تربیت بچه‌های بی‌شکل قهرمان هستند؛ بچه‌ای که تا وقتی والدین بالای سرش هستند، نماز می‌خواند و حجاب دارد، اما به محض حضور در جمع دوستان، همه چیز را کنار

۱. امیر عباس میرزاخانی، همان.

۲. رضا مهکام، همان.

۳. همان.

می‌گذارد. این نوجوانان فاقد هویت مستقل هستند و رفتار آنان به شدت تابع تغییرات محیطی و گروه‌های مرجع است.^۱

این ویژگی‌های کسی است که در برابر محرک‌های بیرونی تابع است و مرکز کنترل درونی برای او شکل نگرفته است. وجود مرکز کنترل بیرونی به این معناست که فرد خود را فاعل و انتخاب‌گر نمی‌بیند، بلکه خود را تحت‌الحمایه دیگران و پیرو موج‌های اجتماعی می‌یابد.

به عنوان راهکار آسان و سریع می‌توان از نوجوان درباره منشأ تصمیم‌گیری‌هایش سؤال کرد و برای او تبیین کرد که منشأ تصمیم‌گیری انسان اگر از بیرون باشد می‌تواند اموری مثل تقلید از دیگران، تعصب‌ها و عادت‌ها باشد. به عنوان راهکار دیگر بیان داستان افرادی که در واقعه عاشورا تصمیم‌گیری‌هایشان به خاطر زر و زور بود هم می‌تواند مفید باشد.

به عنوان راهکارهای بلند مدت و زیرساختی می‌توان به واگذاری مسئولیت‌های کوچک اما واقعی به نوجوانان اشاره کرد برای مثال، برنامه‌ریزی یک اردوی یک‌روزه، مدیریت یک غرفه در مراسم هیئت، یا نظارت بر بخشی از برنامه‌های هیئت. البته پس از اتمام کار، حتماً باید بازخورد مثبت و سازنده به نوجوان ارائه شود تا باور به خودکارآمدی در او تقویت شود.

۴. احساس نادیدگی

تحقیقات نشان می‌دهد که انگیزه اصلی بخش قابل توجهی از مشارکت نوجوانان در رویدادهای اعتراضی، لزوماً براندازی سیاسی نیست، بلکه تلاشی برای دیده شدن، ابراز فردیت و کسب معنا در جهانی است که آینده و جایگاه اجتماعی در آن مبهم به نظر می‌رسد. این رفتارها را می‌توان نوعی بازتعریف هویت تلقی کرد تا یک اقدام سیاسی هدفمند^۲ بسیاری از این نوجوانان، تجربه‌های زیسته‌شده‌ای از تبعیض، تحقیر، فقر، محدودیت و احساس بی‌عدالتی را پشت سر گذاشته‌اند؛^۳ به طوری که حدود ۶۰ درصد از شرکت‌کنندگان در پژوهشی در سال ۱۴۰۱، احساس می‌کردند با آن‌ها به ناحق رفتار شده یا حقوقشان نادیده گرفته شده است.^۴ این تجربیات، منابع و مواد خامی هستند که نیاز به دیده شدن و بازتعریف هویت را در نوجوانان تقویت می‌کنند.

۱. مهدی الهی‌منش، علل همراهی برخی از نوجوانان با اغتشاشگران. از www.hawzahnews.com/news/1341964 تاریخ مراجعه: ۲۲ اردیبهشت ۱۴۰۵.

۲. احمد نادری، نسل Z به دنبال سهم خود از آینده کشور. از nahad.ir/ZjYmq تاریخ مراجعه: ۲۳ اردیبهشت ۱۴۰۵.

۳. امیر عباس میرزاخانی، همان.

۴. رضا مهکام، همان.

شور عدالت‌خواهی و هویت‌جویی در نهاد نوجوان، ریشه در فطرت توحیدی دارد. این انرژی فطری، اگر در صراط مستقیم هدایت شود، به عبودیت می‌انجامد. اما در غیاب مریبان کارآمد و با تأثیرپذیری از الگوهای انحرافی، این انرژی به جای قرار گرفتن در مسیر رشد، در وادی گم‌گشتگی فرو می‌غلطد و خود را به شکل اعتراضات نمادین و هویت‌جویی‌های کاذب نمایان می‌سازد. به وجود آمدن این مشکل عمدتاً به رفتار نامناسب خانواده‌ها برمی‌گردد. به عنوان راهکار باید گفت که خانواده‌ها باید نوجوان را فردی بزرگ به حساب بیاورند، برای تصمیمات او استقلال قائل باشند، تصمیمات مربوط به خودش مانند پوشاک و خوراک و تفریحاتش به خود نوجوان واگذار کنند و در امور خانه و حتی کارهای دیگر از نوجوان مشورت کنند.

۵. بحران هویت و مشخص نبودن هدف غایی

هویت اجتماعی نوجوان امروز، محصول تعامل پیچیده فرد و جامعه در عصر دیجیتال است. رشد سریع فناوری‌های ارتباطی، ساختار هویتی جوانان ایرانی را از چارچوب‌های سنتی که تشکیل شده از خانواده و مدرسه هست به سمت هویت شبکه‌ای سوق داده است. این هویت، منعطف، چندپاره و عمدتاً متکی بر شبکه‌های اجتماعی و گروه‌های هم‌سال است، به طوری که نسل جدید در ایران، به جای تعلق به نهادها، در دل شبکه‌ها هویت‌سازی می‌کند.^۱ وقتی هویت فرد عمدتاً در شبکه‌های اجتماعی شکل می‌گیرد و متکی بر تأییدهای بیرونی نظیر لایک‌ها، فالوورها و کامنت‌ها است، هدف غایی نوجوان ممکن است به سمت دستاوردهای سطحی و زودگذر در فضای مجازی معطوف شود. به جای جستجوی معنای عمیق‌تر و پایدارتر مانند رشد معنوی و خدمت به خلق، هدف اصلی می‌تواند جلب توجه یا هم‌رنگ شدن با جماعت مجازی باشد. اگر هویت بر اساس تأیید شبکه‌های اجتماعی شکل بگیرد، مسیر رسیدن به موفقیت نیز ممکن است بر اساس معیارهای مجازی که فریبده‌اند تعریف شود. بحران هویت و تغییرات سریع در ارزش‌ها و باورها، به خصوص در جوامعی که در حال تجربه مدرنیزاسیون و گسترش فناوری‌های ارتباطی هستند، می‌تواند به افزایش نارضایتی و بروز رفتارهای خشونت‌آمیز منجر شود.^۲

۱. احمد نادری، همان.

۲. ابوالفضل زینلی، پایان‌نامه با موضوع عوامل جرم‌شناسی مؤثر بر اغتشاشات خیابانی آبان ماه و راه‌های پیشگیری از آن. قم: دانشگاه قم، دفاع شده در شهریور ۱۴۰۳.

بهترین راهکار برای حل این مشکل، آموزش نگاه تاجرانه به زندگی به نوجوانان است. نوجوانان فطرتاً به دنبال هدف و غایت هستند، اما مسیر را اشتباه انتخاب می‌کنند. آنان سرمایه وجودی خود را با خریداران کاذب معامله می‌کنند و دچار خسران می‌شوند.^۱

همچنین می‌توان از عبارت «إِنَّ الْأَحْسَيْنَ مَصْبَاحُ الْهُدَى وَ سَفِينَةُ النَّجَاةِ»^۲ استفاده کرد و راه امام حسین را به عنوان بازار تجارت با خدا معرفی کنید و از نوجوان خواسته شود روزانه یک کار خوب کوچک مثل دلجویی از دوست، کمک به همکلاسی را بدون هیچ پست و استوری انجام دهد و فقط در دفترچه معامله با خریدار حقیقی ثبت کند و مربی در پایان هفته بدون ذکر نام، به افراد فعال یک هدیه نمادین بدهد تا بازخورد درونی جایگزین لایک شود.

راهکار زیر ساختی: برگزاری کارگاه‌های تعاملی و حلقه‌های گفتگو محور با عنوان سرمایه من، خریدار من که در این کارگاه‌ها، نوجوانان به گروه‌های کوچک تقسیم می‌شوند و مواردی مانند سرمایه‌های من چیست؟، خریداران پیشنهادی کدامند؟، کدام معامله به رشد و کدام معامله به خسران می‌انجامد؟ و امام حسین چگونه با خدا معامله کرد و به چه سودی دست یافت؟ را تحلیل می‌کنند.

مؤلفه دوم: مشکلات بیرونی

۱. خانواده

تحقیقات میدانی از مشکلات ساختاری در خانواده‌ها حکایت دارد. روابط عاطفی در این خانواده‌ها بسیار سرد و ضعیف است. سبک‌های فرزندپروری ناسالم غلبه دارد و بسیاری از این نوجوانان فرزند طلاق هستند یا ارتباطشان با والدین به حداقل رسیده است.^۳ والدین اغلب درگیر مشغله‌های شخصی هستند و وقت کافی برای درک دنیای نوجوان و نیازهای عاطفی او نمی‌گذارند. حتی اگر والدین رسماً جدا نشده باشند، اما رابطه‌ای سرد و بی‌روح بینشان حاکم باشد، این فضا برای رشد سالم روانی نوجوان سمی است.^۴ نوجوان در چنین فضایی احساس ناامنی، بی‌ثباتی و تنهایی می‌کند و ممکن است به گروه‌ها یا فضاهایی خارج از خانه پناه ببرد تا احساس تعلق و دیده شدن را پیدا کند. تحقیقات و آمارها نشان می‌دهد محیط خانواده به عنوان

۱. درودی، محمدجواد؛ هادی‌زاده، محمدتقی؛ وافی، مجتبی، همان.

۲. سید هاشم بحرانی، مَدِينَةُ مَعَاجِزِ الْأُمَّةِ الْاِثْنِي عَشَرَ وَ دَلَائِلُ الْحُجَّجِ عَلَى الْبَشَرِ. قم. بنیاد معارف اسلامی.

۳. رضا مهکام، همان.

۴. همان.

محل ایجاد شخصیت افراد در تمام ابعاد مهم‌ترین دلیل بروز فضایل و رذایل اخلاقی در فرد است.^۱

انسان به دلیل محدودیت ابزارهای شناختی خود، برای هدایت به راهنما نیاز دارد.^۲ اگر این راهنماها کارکرد خود را به درستی انجام ندهند، انسان در گمراهی فرو می‌رود. والدین به عنوان اولین راهنمایان نوجوان، وظیفه دارند او را از گمراهی به سوی نور هدایت کنند. اما وقتی خود والدین در ظلمات و اختلافات خود گرفتارند، نه تنها راهنما نیستند، بلکه به گمراه‌کننده تبدیل می‌شوند. نوجوان در چنین شرایطی، ناگزیر به دنبال راهنمایانی نظیر سلبریتی‌ها، دوستان و رسانه‌ها می‌گردد که در نتیجه او را به خسران می‌کشانند.

ریشه بسیاری از مشکلات خانوادگی در این حوزه، فقدان آموزش والدین است. راهکار اساسی برای حل این معضل، جدی گرفتن دغدغه تربیت توسط خانواده‌ها و فراگیری دانش و مهارت‌های لازم برای ارتباط مؤثر با نوجوانان می‌باشد.

۲. آموزش و پرورش

مدرسه که باید فضای گفت‌وگو، آموزش مهارت‌های هیجانی و شنیدن صدای دانش‌آموز باشد، به دلیل فشار آموزش و امتحان محوری، برنامه‌های کلیشه‌ای پرورشی و بی‌توجهی به نیازهای دیگر نوجوان از ایفای این نقش بازمانده است. آموزش و پرورش که باید پیشانی مواجهه فرهنگی با نسل نوجوان باشد، هنوز توانسته پاسخ متناسب با زیست‌جهان و زبان نسل جدید ارائه دهد.^۳ سخنگوی کمیسیون آموزش مجلس، حضور نوجوانان در حوادث اخیر را نتیجه ضعف نظام آموزشی در پرورش تفکر انتقادی و تربیت هویتی دانسته و از حاکمیت بی‌چون و چرای کنکور و غفلت از تربیت چندبعدی به شدت انتقاد کرده است. به باور وی، آسیب‌پذیری نوجوانان در فضای مجازی، ریشه در همین ضعف‌های تربیتی دارد.^۴ در تربیت دینی، تفکر به عنوان قوه استنتاج و تعقل به عنوان قوه سنجش و ارزیابی معرفی شده‌اند. برخلاف محتوای درسی که همچنان بر انباشتن اطلاعات تئوریک تأکید دارد؛ محتوایی که با نیاز واقعی نسل جدید برای فهم، مهارت‌آموزی و حل مسائل واقعی جامعه فاصله دارد و مهارت‌هایی مانند تفکر انتقادی، سواد

۱. ابراهیم افتخاری، تأثیر خانواده بر اخلاق و شخصیت افراد. فصلنامه علمی نسیم کوثر، ۳ (۸)، صص ۵۷-۷۴.

۲. محمدمامیر حمیدی‌فر، جزوه آموزشی فقه تربیت بالغ (نسخه در دسترس موسسه فقهی تربیتی مصباح الهدی قم).

۳. ابوالفضل میرزاخانی، همان.

۴. احسان عظیمی‌راد، آموزش و پرورش پاسخ دهد؛ چرا نوجوانان به جای تفکر انتقادی، جذب هیجانانگیز فضای مجازی شدند؟ از <https://qudsonline.ir/xcBxX> تاریخ مراجعه: ۲۳ اردیبهشت ۱۴۰۵.

رسانه‌ای، حل مسأله، کار تیمی و خلاقیت همچنان در حاشیه‌اند. دانش‌آموز امروز با انبوهی از اطلاعات مواجه است، اما اغلب فاقد ابزار تحلیل آن می‌باشد. نوجوانی که قدرت تفکر، سنجش و ارزیابی در او تقویت نشده، در تشخیص راه درست از غلط ناتوان است و به راحتی در دام روایت‌های افراطی و شبهات می‌افتد.

از منظر تربیت دینی، فقدان زبان قوم یا عدم درک زبان متقابل در نهادهای رسمی، یکی از مهم‌ترین آسیب‌ها می‌باشد. مریبان باید با ادبیات، اصطلاحات و دغدغه‌های نسل جدید آشنا شوند و به جای تحکم، گفت‌وگوی همدلانه را جایگزین کنند. نوجوانی که زبانش در مدرسه فهمیده نمی‌شود، به دنبال هم‌زبانی در فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی می‌گردد و به راحتی تحت تأثیر گفتمان‌های جایگزین قرار می‌گیرد.

راهکارهای این قسمت عمدتاً زیرساختی می‌باشد. راهکارهایی که مرتبط به نهاد آموزش و پرورش می‌شود. پیشنهاد می‌شود برای معلمان و مدیران، آموزش‌های ضمن خدمتی گذاشته شود که زبان قوم یعنی ویژگی‌های نوجوانان را فرا بگیرند. یادگیری ویژگی‌های نوجوان و ویژگی‌های مربوط به این زمانه که در نوجوانان ایجاد شده است باعث درک بهتر زبان قوم می‌شود.

دیگر از راهکارهای زیرساختی تدوین منشور رفتار مربی می‌باشد. منشور می‌تواند محورهایی مانند شفافیت در گفتار و رفتار، پذیرش خطا و عذرخواهی در صورت اشتباه، پرهیز از نصیحت و همراهی عملی با نوجوانان در فعالیت‌ها را داشته باشد.

از جمله راهکارهای زیرساختی انتشار سالانه‌ی یک نمایه نسل جدید توسط مراکز پژوهشی معتبر مانند پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش و توزیع گسترده آن در مدارس، مساجد و نهادهای تربیتی می‌باشد. این پروفایل می‌تواند شامل ویژگی‌های شناختی و عاطفی نسل جدید، ویژگی‌های اجتماعی نسل جدید، دغدغه‌ها و نیازهای اصلی، روش‌های مؤثر ارتباطی و آسیب‌های احتمالی باشد.

برای معلمان و مریبان دغدغه‌مند به عنوان راهکار آسان و عملیاتی برای رفع این مشکل راهکارهایی مانند: تشکیل جلسات گفت‌وگوی آزاد در مدارس و مساجد با حضور حداقلی از بزرگسالان پیشنهاد می‌شود. در این جلسات، نوجوانان بدون ترس از قضاوت، دغدغه‌هایشان را مطرح کنند و بزرگسالان فقط شنونده باشند. به عنوان راهکار دوم می‌توان ایجاد صمیمیت بیشتر و گفتگو کردن درباره مسائل مختلف را پیشنهاد داد. دقیقاً مانند فضایی که ما در جمع‌های مهمانی داریم که به صورت آزادانه درباره موضوعات مورد علاقه‌مان گفتگو می‌کنیم. معلمان و مریبان باید موقعیت‌هایی فراهم کنند تا نوجوانان بتوانند به راحتی با آن‌ها گفتگو کنند.

۳. فضای مجازی و جنگ شناختی

برخی از نوجوانان امروز پای تلویزیون داخلی نیستند. بیش از ۸۵ درصد نوجوانان اعتراف کرده‌اند که اخبار و اطلاعات مربوط به اغتشاشات را عمدتاً از طریق شبکه‌های اجتماعی دریافت کرده‌اند.^۱ خوراک فکری آنها از فضای مجازی و شبکه‌های معاند تأمین می‌شود که دائماً بر سه محور ایران بدترین جاست، آزادی بیان نیست و مظلوم‌نمایی تأکید می‌کنند. این وضعیت، نوعی نبرد شناختی است که در آن تصویر ذهنی نوجوانان از واقعیت بصورت هدفمند دستکاری می‌شود. در جامعه امروز محیط شبکه‌های اجتماعی تبدیل به یک ابزار کارآمد برای تأثیرگذاری بر افکار عمومی و ایجاد کنش‌های جمعی و در نهایت پیشبرد سیاست‌ها و اهداف بازیگران این عرصه و به ویژه نظام سلطه در رابطه با کشورهای مخالف گردیده است.^۲

به عنوان راهکار آسان و سریع این مورد مشغول کردن نوجوانان در عرصه‌های فضای حقیقی مانند کلاس‌های ورزشی و رزمی، کلاس‌های مهارتی و علمی، اردوها و مسابقات، حتی کسب و کار و درآمدزایی پیشنهاد می‌شود. به عنوان راهکار دیگر می‌توان به افزایش روحیه جست‌وجوگری و رسیدن به حقیقت در نوجوان اشاره کرد. نوجوان باید یاد بگیرد در مقابل فضای مجازی مطالب را قبول نکند و به سود و زیان و پشت پرده آن‌ها فکر کند. باید در نوجوان روحیه پرسشگری و تفکر در نوجوان تقویت شود.

راهکار آسان و سریع دیگر برای معلمان و مربیان دغدغه‌مند می‌تواند ایجاد کانال‌های تولید محتوا با مدیریت نوجوانان و حمایت مالی و مشاوره‌ای نهادهای فرهنگی باشد. محتوای تولیدشده باید توسط خود نوجوانان و با زبان خود او باشد. و به عنوان موضوعات می‌توان روی نگاه تاجرانه به زندگی، معامله با خریدار حقیقی و هویت اصیل انسان تولید محتوا کرد.

راهکار زیرساختی این مشکل تبدیل درس سواد رسانه از یک درس حذفی و کم‌اهمیت به یک مهارت محوری در نظام آموزشی، با محتوای به‌روز و متناسب با تحولات پلتفرمی می‌باشد. برگزاری درسی با محوریت تفکر، روش‌های درست فکر کردن، فهم انواع مغالطه‌ها و جدل‌ها در یک پیام، شیوه‌های فریب رسانه‌ای راهکار زیرساختی دیگری می‌باشد.

۱. رضا مهکام، همان.

۲. ابوالفضل زینلی، پایان‌نامه با موضوع عوامل جرم‌شناسی مؤثر بر اغتشاشات خیابانی آبان ماه و راه‌های پیشگیری از آن. قم: دانشگاه قم، دفاع شده در شهریور ۱۴۰۳.

۴. تأثیر سلبریتی‌ها

حدود ۹۰ درصد از ۱۸ نوجوانی که در پژوهش عمیق ۱۴۰۴ شرکت داشتند، اذعان داشتند که تحت تأثیر اظهارنظرها حمایت‌های چهره‌های هنری و ورزشی یعنی سلبریتی‌ها قرار گرفته و این حمایت‌ها، آن‌ها را در تصمیم به حضور در اغتشاشات ترغیب کرده است.^۱ این آمار نشان‌دهنده قدرت نرم سلبریتی‌ها در شکل‌دهی به افکار نوجوانان و نیاز آن‌ها به الگوهای جایگزین می‌باشد. نیازهای فطری نوجوان به دیده شدن و الگوپذیری، زمینه‌ساز شکل‌گیری میل اولیه به سلبریتی‌ها می‌باشد. این میل ابتدایی با تداوم الگوریتم‌های شبکه‌های اجتماعی، به وابستگی عمیق عاطفی و فکری تبدیل می‌شود. در این مرحله، سلبریتی از یک فرد محبوب به مرجع عاطفی و فکری نوجوان بدل می‌گردد. چنین تعلقی فرآیند سنجش و ارزیابی را مختل می‌کند و نوجوان دیگر مواضع سلبریتی را نمی‌سنجد و صرف اتخاذ موضع از سوی او، از او تبعیت می‌کند. بدین‌سان، میل به تعصب تبدیل می‌شود؛ تعصبی که در آن فرد بدون دلیل و صرفاً به خاطر وابستگی عاطفی، از عقیده‌ای پیروی می‌کند و در برابر هرگونه نقد مقاومت نشان می‌دهد. این همان تعصب در برابر حجت‌ها است که در مبانی نظری به عنوان یکی از موانع تفکر معرفی شده است.^۲

اصلی‌ترین راهکار حل این مشکل، ایجاد خودباوری و به اصطلاح تربیت دینی ایجاد شخصیت می‌باشد. حال برای ایجاد سریع و آسان شخصیت می‌توان به مواردی مانند احترام گذاشتن ویژه به نوجوان، مشورت کردن در امور مختلف با نوجوان، نشان دادن موفقیت‌های نوجوان به خودش، مقایسه مثبت نوجوان با گذشته‌ی خودش و رشدی که الان کرده است و واگذاری مسئولیت‌های مهم به نوجوان اشاره کرد.

۵. عدم اعتماد به جامعه و نهادها

سرمايه اجتماعى به معنای میزان اعتماد موجود در جامعه به نهادها و به یکدیگر است. این اعتماد، بستری است که کنش‌های جمعی و فردی در آن شکل می‌گیرد. بر اساس پژوهش‌ها، کاهش اعتماد به نهادهای رسمی یکی از عوامل اساسی در بروز رفتارهای جمعی جوانان به‌شمار می‌رود.^۳ وقتی نوجوان به نهادهای رسمی اعتماد نداشته باشد، کنش‌هایش بیش از آنکه مبتنی بر تحلیل

۱. رضا مهکام، همان.

۲. محمدا میر حمیدی‌فر، همان.

۳. احمد نادری، همان.

عقلانی باشد، تحت تأثیر موج‌های رسانه‌ای که از مرکز کنترل بیرونی است، شکل می‌گیرد. برگزاری جلسه‌های کوتاه برای شنیدن انتقادهای موجود و کمک خواستن از نوجوانان برای حل این نقاط ضعف، می‌تواند به عنوان راهکار سریع و آسان به کار برده شود. اما برای حل زیرساختی این مشکل می‌توان راهکار ایجاد انجمن‌های گفت‌وگوی بین‌نسلی با حضور منظم نوجوانان، والدین و مسئولان محلی را پیشنهاد داد. این جلسات با تسهیل‌گری حرفه‌ای با موضوعات مشخص مانند آینده شغلی، فضای مجازی، مشکلات محله برگزار شود.

۶. وضعیت اقتصادی-معیشتی نامناسب

وضعیت اقتصادی و معیشتی خانواده و جامعه، به عنوان یکی از مهم‌ترین ابعاد بستر و ساختار، نقشی تعیین‌کننده در شکل‌گیری نگرش‌ها و کنش‌های نوجوانان ایفا می‌کند. در نگاه نخست، ممکن است اقتصاد امری بیرون از حیطه تربیت تلقی شود، اما تحلیل عمیق‌تر نشان می‌دهد که فشارهای معیشتی، از مجرای روان و هویت نوجوان، به طور مستقیم بر فرآیند تربیت و جهت‌گیری‌های او اثر می‌گذارد. همانطور که در بررسی‌های اغتشاشات گذشته هم این نکته وجود داشته که فشارهای اقتصادی موجب نارضایتی و اعتراض خیابانی می‌شود.^۱

به گفته دکتر مهکام حدود ۶۰ درصد نوجوانان شرکت‌کننده در پژوهش‌ها احساس می‌کردند که در جامعه با آنان برخورد ناعادلانه می‌شود یا حقوقشان نادیده گرفته می‌شود.^۲ احساس بی‌عدالتی، اغلب ریشه در تنگناهای اقتصادی و نابرابری‌های مشهود دارد.^۳ نوجوانی که در خانواده‌ای با فشار معیشتی شدید زندگی می‌کند، به تدریج احساس می‌کند که کنترل چندانی بر سرنوشت خود ندارد. نوجوانی که در بستر خانواده‌ای با محرومیت‌های معیشتی مزمن رشد می‌یابد، به تدریج با این واقعیت مواجه می‌شود که میان تلاش و نتیجه همبستگی معناداری وجود ندارد. این تجربه مکرر ناکارآمدی تلاش، به تدریج مرکز کنترل درونی را تضعیف و مرکز کنترل بیرونی را تقویت می‌کند.^۴

۱. ابو الفضل زینلی، همان.

۲. رضا مهکام، همان.

۳. عاطفه، غلامی، زمینه‌های نارضایتی و اغتشاشات در جامعه از نگاه اقتصادی. مجله امنیت اقتصادی، (۸۴)، صص ۱۰۷-۱۱۴.

۴. محمد قراباغی و سید صدر الدین خرسند، جزوه آموزشی مبانی انسان‌شناسی تربیتی (نسخه در دسترس موسسه فقهی تربیتی مصباح الهدی قم).

راهکار سریع و آسان این مشکل می‌تواند ایجاد خیره‌ها و کمک‌های هیئت‌ها به افراد نیازمند باشد. در بستر محرم هیئت‌ها می‌توانند افراد نیازمند را شناسایی کنند و مستقیم و غیرمستقیم مثل ایجاد شغل به آن‌ها کمک کنند. راهکار زیرساختی این موضوع هم به نهادهای رسمی برمی‌گردد.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

این پژوهش نشان می‌دهد که حضور نوجوانان در اغتشاشات دی‌ماه ۱۴۰۴ را نمی‌توان صرفاً یک کنش سیاسی یا هیجانی گذرا دانست. بر اساس چارچوب تحلیل تربیتی و با تکیه بر یافته‌های میدانی (مهرکام، ۱۴۰۲ و ۱۴۰۴) می‌توان گفت که این پدیده ریشه در بحرانی ترکیبی دارد: از یک سو محدودنگری معرفتی و گم‌گشتگی معنا همان‌طور که بیش از ۹۵ درصد نوجوانان شناخت دینی سطحی داشتند، از سوی دیگر مرکز کنترل بیرونی، شخصیت تابع و احساس عمیق ناپدیدگی که حدود ۶۰ درصد آن‌ها آن را تجربه کرده‌اند. در کنار این عوامل درونی، کارکردهای ناکارآمد خانواده، نظام آموزشی بیگانه با زبان قوم و جنگ شناختی فضای مجازی نقش اصلی را در جهت‌دهی به کنش‌های جمعی آنان داشته است و از عوامل بیرونی محسوب می‌شوند.

مهم‌ترین دستاورد این پژوهش، تأکید بر تغییر رویکرد از امنیتی-تنبیهی به تربیتی-رشدمدار و بازتعریف هویت نوجوان بر اساس الگوهای فطری می‌باشد. باید به نوجوان امروز کمک کرد تا قدر و جایگاه خود را در هستی باز یابد و با انتخاب آگاهانه، مسیر رشد را از گمراهی تشخیص دهد و سرمایه وجودی بی‌نهایتش را در مسیر تجارت با خریدار حقیقی یعنی الله هزینه کند، نه در راه خریداران فریبنده و محدودکننده‌ای چون نفس، خلق و دنیا.^۱ این پژوهش با محدودیتی مانند عدم بررسی نظام‌مند متغیرهایی نظیر تفاوت‌های منطقه‌ای و تفاوت جنسیتی مواجه بوده است.

در راستای تداوم این مسیر پژوهشی، پیشنهاد می‌شود: (الف) اثربخشی مولفه تربیتی نگاه تاجرانه به زندگی در نوجوانان در قالب بررسی میدانی مورد ارزیابی قرار گیرد. (ب) ظرفیت آیین‌های جمعی مانند محرم به عنوان بستری برای بازتعریف هویت و تقویت مرکز کنترل درونی، با روش‌های ترکیبی (کمی-کیفی) مورد مطالعه عمیق‌تر قرار گیرد.

۱. درودی، محمدجواد؛ هادی‌زاده، محمدتقی؛ وافی، مجتبی، همان.

کتابنامه

۱. اصغری نکاح، سید محسن (۱۴۰۴، ۹ بهمن). اغتشاشات اخیر پیامدهای جدی روان‌شناختی بر جا گذاشته است. از <https://www.mehrnews.com/news/6734669> تاریخ مراجعه: ۲۳ اردیبهشت ۱۴۰۵.
۲. اعرافی، علیرضا (۱۳۹۵). فقه تربیتی. قم: مؤسسه فرهنگی هنری اشراق و عرفان.
۳. افتخاری، ابراهیم (۱۴۰۲). تأثیر خانواده بر اخلاق و شخصیت افراد، فصلنامه علمی نسیم کوثر، ۳ (۸)، صص ۵۷-۷۴.
۴. الهی منش، مهدی (۱۴۰۴، ۱۱ بهمن). علل همراهی برخی از نوجوانان با اغتشاشگران. از www.hawzahnews.com/news/1341964 تاریخ مراجعه: ۲۲ اردیبهشت ۱۴۰۵.
۵. بحرانی، سیدهاشم (۱۴۱۳ق). مَدِينَةُ مَعَاجِزِ الْأُمَّةِ الْاِثْنِي عَشْرَ وَ دَلَائِلُ الْحُجَجِ عَلَى الْبَشَرِ، قم: بنیاد معارف اسلامی.
۶. حمیدی فر، محمدمیر (۱۴۰۴). جزوه آموزشی فقه تربیت بالغ (نسخه در دسترس موسسه فقهی تربیتی مصباح الهدی قم).
۷. درودی، محمدجواد؛ هادی‌زاده، محمدتقی؛ وافی، مجتبی (۱۴۰۳). نگاه تاجران به زندگی، طرحی معرفتی-تربیتی بر اساس اندیشه علی صفایی حائری. فصلنامه علمی تربیت اسلامی، ۱۹ (۴۸)، صص ۱۴۳-۱۶۶.
۸. زینلی، ابوالفضل (۱۴۰۳). پایان نامه با موضوع عوامل جرم‌شناسی مؤثر بر اغتشاشات خیابانی آبان ماه و راه‌های پیشگیری از آن. قم: دانشگاه قم، دفاع شده در شهریور ۱۴۰۳.
۹. عظیمی‌راد، احسان (۱۴۰۴، ۱۰ بهمن). آموزش و پرورش پاسخ دهد؛ چرا نوجوانان به جای تفکر انتقادی، جذب هیجانانگیز فضای مجازی شدند؟. از <https://qudsonline.ir/xcBxX> تاریخ مراجعه: ۲۳ اردیبهشت ۱۴۰۵.
۱۰. غلامی، عاطفه (۱۴۰۰). زمینه‌های نارضایتی و اغتشاشات در جامعه از نگاه اقتصادی. مجله امنیت اقتصادی، (۸۴)، صص ۱۰۷-۱۱۴.
۱۱. قراباغی، محمد؛ خرسند، سیدصدرالدین، (۱۴۰۴). جزوه آموزشی مبانی انسان‌شناسی تربیتی (نسخه در دسترس موسسه فقهی تربیتی مصباح الهدی قم).
۱۲. مهکام، رضا (۱۴۰۴، ۱۱ بهمن). از خانواده و مباحث تربیتی غفلت کرده‌ایم. از <https://www.tasnimnews.ir/fa/news/3505412/1404/11/11> تاریخ مراجعه: ۲۳ اردیبهشت ۱۴۰۵.

۱۳. مهکام، رضا (۱۴۰۴، ۹ بهمن). ضعف هویت دینی، اختلالات شخصیتی و بازی‌های رایانه‌ای خشن، عوامل حضور نوجوانان در اغتشاشات است. از <https://qom.ac.ir/Z6h7> تاریخ مراجعه: ۲۳ اردیبهشت ۱۴۰۵.
۱۴. مهکام، رضا (۱۴۰۴، ۲۶ بهمن). کارگاه تخصصی بر مدار تبیین [چالش‌ها و راهکارهای ارتباط‌گیری با نوجوان امروزی]: روایت تجربه مصاحبه با ده‌ها نوجوان فعال در اغتشاشات، (یادداشت‌های شخصی نگارنده). قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
۱۵. میرزا جعفری، یاسر (۱۴۰۴، ۷ بهمن). رسیدگی قضایی به جرایم افراد زیر ۱۸ سال وابسته به بیگانه در اغتشاشات اخیر. از <https://www.pana.ir/fa/tiny/news-1658311> تاریخ مراجعه: ۲۳ اردیبهشت ۱۴۰۵.
۱۶. میرزاخانی، امیر عباس (۱۴۰۴). نسلی که شنیده نشد. از <https://vista.ir/n/didarnews/2j9a9> تاریخ مراجعه: ۲۳ اردیبهشت ۱۴۰۵.
۱۷. نادری، احمد (۱۴۰۱). نسل Z به دنبال سهم خود از آینده کشور. از nahad.ir/ZjYmq تاریخ مراجعه: ۲۳ اردیبهشت ۱۴۰۵.